

Rola szkoły w przeciwdziałaniu wykorzystywaniu seksualnemu dzieci: PODRĘCZNIK DLA NAUCZYCIELI

Broszura dla nauczycieli zawierająca rekomendacje
i ćwiczenia do wykorzystania
w pracy profilaktycznej z dziećmi

Spis treści

WPROWADZENIE.....	2
CZĘŚĆ 1: WIEDZA NA TEMAT WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI. ROLA SZKOŁY W PRZECIWDZIAŁANIU WYKORZYSTYWANIU SEKSUALNEMU	3
1. ROZUMIENIE ZJAWISKA WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI	3
DEFINICJA	3
SKALA I SKUTKI WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI	4
MITY NA TEMAT WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI	4
DYNAMIKA WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI.....	5
SYMPTOMY WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI	6
2. SZKOŁA I NAUCZYCIELE W OBLICZU WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI	7
ROLA SZKOŁY W PROFILAKTYCE I OCHRONIE DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM	7
CO ZROBIĆ, GDY PODEJRZEWASZ WYKORZYSTANIE SEKSUALNE DZIECKA? JAK ZAREAGOWAĆ NA UJAWNIECIE WYKORZYSTANIA PRZEZ DZIECKO?	8
GDZIE SZUKAĆ DALSZYCH INFORMACJI?	9
CZĘŚĆ 2: JAK POSŁUGIWAĆ SIĘ TYM PODRĘCZNIKIEM – JAK ZACZAĆ?	10
1. ROZWAŻANIA WSTĘPNE	10
2. PROFILAKTYKA I OCHRONA DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM – PRACA W KLASIE: ELEMENTY SKŁADOWE	12
3. OCENA AKTUALNEJ WIEDZY UCZNIÓW DOTYCZĄCEJ TREŚCI ZWIĄZANYCH Z PROFILAKTYKĄ I OCHRONĄ DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM	0
4. JAK WYTYCZYĆ ŚCIEŻKĘ EDUKACYJNĄ DLA UCZNIÓW	0
5. PRZYKŁADOWE ĆWICZENIA	2

WPROWADZENIE

Wykorzystywanie seksualne dzieci jest jedną z najpoważniejszych form przemocy wobec dzieci i występuje w każdym środowisku. Według danych Rady Europy jego ofiarą pada 10–20% dzieci. Negatywne skutki tego stanu rzeczy są rozciągnięte w czasie i stanowią globalny problem w dziedzinie zdrowia publicznego.

Placówki edukacyjne i opiekuńcze są miejscami uprzywilejowanymi pod względem możliwości wykrywania sytuacji zagrażających dobru i rozwojowi dzieci, a także reagowania na nie. Dlatego szkoły muszą zapewnić dzieciom bezpieczne środowisko oraz uważnie monitorować zmiany pojawiające się w zachowaniu uczniów, a także identyfikować i zgłaszać odpowiednim służbom wszelkie sytuacje zagrożenia dobra dziecka.

Należy jednak podkreślić, że wykorzystywanie seksualne dzieci, choć klasyfikowane jako jedna z form przemocy, ma kilka cech, które czynią je szczególnie trudnym do rozpoznania zarówno przez same dzieci będące jego ofiarami, jak i przez dorosłych w ich otoczeniu, którzy mogliby zapewnić im ochronę.

Biorąc to pod uwagę, program „RAZEM PRZERWIJMY MILCZENIE. Sukces szkolny dla każdego dziecka dzięki walce z wykorzystywaniem seksualnym dzieci w szkołach podstawowych w Europie” ma na celu poprawę skuteczności działań profilaktycznych i wykrywania przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci w szkołach podstawowych w Europie.

Ten dwuletni projekt jest realizowany przez konsorcjum pięciu europejskich organizacji specjalizujących się w walce z wykorzystywaniem seksualnym dzieci, działaniach na rzecz dobra dziecka i zarządzaniu edukacją:

Fundació Vicki Bernadet	Hiszpania (Katalonia)	https://www.fbernadet.org/es/
Institute of Child Health	Grecja	http://www.ich-mhsw.gr/en
Hazissa. Prävention sexualisierter Gewalt	Austria	http://www.hazissa.at/index.php/willkommen/
European School Heads Association	Holandia	http://www.esha.org/
Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę	Polska	http://fdds.pl/

W trakcie realizacji projektu z udziałem nauczycieli i dyrekcji szkół, uczniów, ich rodziców oraz przedstawicieli społeczności lokalnych opracowano i usystematyzowano program profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci w szkołach podstawowych. Przyjęto przy tym podejście oparte na współpracy i zasobach społeczności.

Program jest oparty na wynikach badań, wiedzy zgromadzonej przez organizacje partnerskie, wiedzy ekspertów krajowych oraz wynikach badania pilotażowego, któremu towarzyszył proces oceny partycypacyjnej z udziałem różnych zaangażowanych grup w każdym z krajów uczestniczących w projekcie.

Projekt oferuje pięć narzędzi wychodzących naprzeciw oczekiwaniom i potrzebom różnych grup docelowych w obrębie społeczności edukacyjnej:

Narzędzie 1: Raport „Nauka przez doświadczenie”. Analiza wcześniejszych skutecznych programów profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci, wraz z głównymi czynnikami, które zapewniły im sukces.

Narzędzie 2: Program profilaktyki środowiskowej. Narzędzie dla dyrektorów szkół, pomocne w kierowaniu realizacją programu w szkole.

Narzędzie 3: Podręcznik dla nauczycieli. Narzędzie dla nauczycieli z zaleceniami i ćwiczeniami, które mają pomóc dzieciom w zrozumieniu, czym są krzywdzące relacje z innymi, w unikaniu takich relacji i chronieniu się przed nimi.

Narzędzie 4: Zestaw narzędzi dla dzieci i rodzin, zawierający metody i zalecenia pomocne w pracy w domu.

Narzędzie 5: Materiał informacyjny dla społeczeństwa obywatelskiego, zawierający najważniejsze informacje dotyczące profilaktyki i ochrony przed wykorzystywaniem seksualnym dzieci.

CZĘŚĆ 1: WIEDZA NA TEMAT WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI. ROLA SZKOŁY W PRZECIWDZIAŁANIU WYKORZYSTYWANIU SEKSUALNEMU

1. ROZUMIENIE ZJAWISKA WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

Wpływ doświadczenia wykorzystania seksualnego na wszystkie sfery rozwoju dziecka jest niezaprzeczalny. Jeśli chodzi o edukację, wyniki kilku badań¹ sugerują, że przemoc wobec dzieci istotnie wpływa na poziom ich osiągnięć szkolnych – prowadzi do pogorszenia wyników w nauce, wyższej absencji, powtarzania klas i wyższego ryzyka przedwczesnego przerwania nauki. Ponadto u dzieci będących ofiarami przemocy kształtuje się przemocowy model relacji, co prowadzi do większej liczby zachowań destrukcyjnych, a to z kolei pociąga za sobą kary i przypadki wydalenia ze szkoły².

DEFINICJA

Wykorzystywanie seksualne dzieci jest formą przemocy przejawiającą się na różne sposoby i mającą kilka istotnych cech charakterystycznych, które trzeba zrozumieć, aby zapewnić dzieciom skuteczną ochronę i z powodzeniem zapobiegać wykorzystywaniu.

Chociaż badacze proponują różne ujęcia problemu wykorzystywania, powszechnie akceptuje się definicję sformułowaną przez Światową Organizację Zdrowia (1999), która opisuje wykorzystywanie seksualne dzieci jako:

włączanie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody lub do której nie jest dojrzałe rozwojowo i na którą nie może się zgodzić w ważny prawnie sposób, albo która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi między dzieckiem a dorosłym lub innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności lub władzy, a celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby.

1 WHO „European Report on Preventing child maltreatment” (2013), World Health Organization

2 Council of Europe (2010)

SKALA I SKUTKI WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

Ważne, aby zdawać sobie sprawę z rozpowszechnienia problemu wykorzystywania seksualnego dzieci. W 2010 roku Rada Europy oszacowała, że co najmniej jedno na pięć dzieci w Europie doświadcza jakiejś formy przemocy seksualnej. W innych badaniach, w tym przeprowadzonych przez centrum badawcze Parlamentu Europejskiego (European Parliamentary Research Service; Dimitrova-Stull, 2014) w latach 2003–2012, wykazano, że w Europie częstość występowania wykorzystywania seksualnego dzieci wynosi 10–20%.

W większości wypadków wykorzystywanie seksualne dzieci jest doświadczeniem zawierającym w sobie element traumatyczny, który może zaburzać rozwój dziecka i wywierać szkodliwy wpływ na liczne sfery jego życia. Niemal wszystkie badania dotyczące psychologicznych skutków wykorzystywania u dzieci – w krótkiej perspektywie czasowej – wykazują ich dużą różnorodność. Zaledwie 20–30% ofiar pozostaje po tym doświadczeniu stabilnych emocjonalnie, chociaż i u nich z pewnym opóźnieniem mogą wystąpić negatywne skutki, które początkowo były niewidoczne (López, 1996).

MITY NA TEMAT WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

Aby w pełni zrozumieć problem wykorzystywania seksualnego dzieci, należy porzucić fałszywe założenia lub mity³ dotyczące tego zjawiska, takie jak:

- **Dzieci wykorzystywane seksualnie stanowią znikomą mniejszość.** Jak pokazują statystyki, wykorzystywanie seksualne dzieci jest globalnym problemem w dziedzinie zdrowia publicznego, co potwierdza opinia Światowej Organizacji Zdrowia.
- **Dzieci zazwyczaj zmyślają.** Dzieci fantazjują na temat spraw, które są bliskie ich rzeczywistym doświadczeniom. Kiedy więc przejawiają zachowania lub wypowiedzi seksualne nieadekwatne do etapu ich rozwoju psychofizycznego, powinno to zwrócić uwagę opiekujących się nimi dorosłych, których zadaniem jest zbadanie sytuacji i ustalenie, skąd i w jaki sposób dzieci uzyskały tę wiedzę.
- **Ludzie, którzy wykorzystują seksualnie dzieci, są chorzy psychicznie.** Większość sprawców nie cierpi na żadną chorobę psychiczną. Są to osoby normalnie funkcjonujące w swoich społecznościach.
- **Wykorzystywanie seksualne dzieci zdarza się tylko w niższych klasach społecznych.** Takie zachowania są niezależne od klasy społecznej. Badania pokazują jednak, że przypadki występujące wśród ludzi o niższych dochodach są zgłaszane częściej niż te zdarzające się w wyższych warstwach społecznych. Dzieje się tak dlatego, że dzieci z uboższych rodzin mają kontakt z publicznymi instytucjami pomocowymi i profesjonalistami skoncentrowanymi na wykrywaniu oraz zgłaszaniu sytuacji krzywdzenia. Ponadto w wyższych klasach społecznych rodziny są mniej skłonne zgłaszać przypadki wykorzystywania w obawie przed utratą statusu społecznego.
- **Sprawcami wykorzystywania seksualnego dzieci są osoby nieznajome.** W 80–90% przypadków sprawcami wykorzystywania seksualnego są osoby znane dziecku.
- **Ludzie, którzy wykorzystują seksualnie dzieci, są uzależnieni od substancji psychoaktywnych lub ich nadużywają.** Narkotyki i alkohol nie są bezpośrednią przyczyną wykorzystywania, a jedynie wyłączają hamulce u osób, które wykorzystują seksualnie dzieci. Warto pamiętać, że wiele osób wykorzystuje seksualnie dzieci bez zażywania substancji psychoaktywnych.
- **Wykorzystywanie dzieci zawsze wiąże się z przemocą.** Wykorzystywanie seksualne wiąże się z nadużyciem władzy nad dzieckiem przez osobę dorosłą. Ponieważ zazwyczaj dziecko zna sprawcę, może on wykorzystywać inne strategie, takie jak manipulacja, poświęcanie dziecku szczególnej uwagi, zobowiązanie do dochowania tajemnicy albo izolowanie dziecka.

3 Acosta (2004) i Child Matters Association (1994)

- **Tylko dziewczynki padają ofiarą wykorzystywania seksualnego.** Chociaż statystyki zgłoszonych przypadków rzeczywiście wskazują na większą liczbę dziewcząt wśród ofiar wykorzystywania seksualnego, ten problem dotyka również chłopców. Ponadto, jak pokazują najnowsze badania, chłopcy często nie zgłaszają takich doświadczeń z powodu stereotypów związanych z płcią (które utrudniają im postrzeganie siebie jako ofiar krzywdzenia) lub uprzedzeń dotyczących homoseksualizmu (gdy sprawcą jest mężczyzna).
- **Dzieci wykorzystywane seksualnie nienawidzą sprawców i chcą od nich uciec.** Dzieci często łączy silna więź uczuciowa ze sprawcą. Czasami nie uważają się za ofiary – albo dlatego, że nie rozumieją, iż zachowanie osoby dorosłej jest niewłaściwe, albo dlatego, że chociaż to, co robią ze sprawcą, wywołuje w nich sprzeczne uczucia, nie wiedzą, co mogłyby na to poradzić.
- **Tylko mężczyźni dopuszczają się wykorzystywania seksualnego dzieci.** Chociaż statystyki wskazują, że wśród sprawców jest zdecydowanie więcej mężczyzn niż kobiet, one także dopuszczają się wykorzystywania seksualnego dzieci.

DYNAMIKA WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

Dynamika wykorzystywania seksualnego dzieci istotnie się różni od dynamiki wykorzystania seksualnego osób dorosłych. Zrozumienie szczególnych cech tego zjawiska jest niezbędne do skutecznego przeciwdziałania i rozpoznawania oraz dla zapewnienia dzieciom lepszej ochrony. Na podstawie wyników badań opisano typowe fazy procesu wykorzystywania seksualnego dzieci:

- **Faza 1: Uwodzenie.** Zważywszy, że 80–90% sprawców to osoby darzone przez dziecko zaufaniem lub kochane (Finkelhor, 2012), celem sprawcy w tej fazie jest wzmocnienie relacji poprzez sprawienie, by dziecko czuło się bezgranicznie kochane i doceniane. Sprawca wykorzystuje techniki manipulacji – poświęca dziecku szczególną uwagę, obsypuje je komplementami, aby poczuło się wyjątkowe, okazuje mu miłość i czułość, ofiarowuje prezenty itp.
- **Faza 2: Interakcja seksualna.** Kiedy uwiedzione dziecko czuje się bezpieczne i przywiązane do sprawcy, może dojść do interakcji seksualnej. Zazwyczaj sprawca działa z zaskoczenia, tak aby dziecko czuło się zdezorientowane i nie wiedziało, jak zareagować. Czasami w trakcie zabawy z dzieckiem sprawca niespodziewanie dotyka jego miejsc intymnych przez ubranie. Innym razem prosi nagle dziecko, aby dotknęło jego intymnych części ciała, zaczyna rozmowę na tematy erotyczne albo pokazuje dziecku materiały o takiej tematyce. W każdym wypadku element zaskoczenia utrudnia dziecku zarówno ocenę, czy to, co się dzieje, jest właściwe, jak i sprzeciwienie się sprawcy.
- **Faza 3: Utrzymywanie wykorzystania seksualnego w tajemnicy.** Potajemność i poczucie winy to najważniejsze czynniki hamujące ujawnienie wykorzystania seksualnego. Sprawca manipuluje dzieckiem, utrzymując je w przekonaniu, że nie dzieje się nic dziwnego, że to dziecko jest winne temu, iż doszło do wykorzystania, że samo tego chciało lub że jeśli komuś powie, to coś bardzo złego spotka samo dziecko („Nikt ci nie uwierzy”), jego rodzinę („Twoja mama będzie bardzo rozczarowana”, „Jeśli nie chcesz, żebym to robił z tobą, będę to robić z twoim braciszkiem”) czy sprawcę, który – o czym powinniśmy pamiętać – często jest osobą bliską dziecku („Jeśli komuś powiesz, pójdę do więzienia”). Dziecko czuje się zamknięte w potrzasku i bezradne, więc wybiera milczenie jako lepsze rozwiązanie. Zwykle przejawia przy tym zachowania przystosowawcze, które pozwalają mu przetrwać wykorzystywanie i pozostać niezauważone. Zdarza się też, że sprawca grozi dziecku.
- **Faza 4: Ujawnienie wykorzystywania.** Z danych WHO (2013) wynika, że w większości wypadków wykorzystywanie nigdy nie zostaje ujawnione, a jeśli do tego dochodzi, to najczęściej dopiero po wielu latach. Zazwyczaj ujawnienie jest procesem stopniowym, w którym dziecko próbuje wyjaśnić, co się dzieje, w jedyny znany sobie lub możliwy sposób. Jeśli dorośli w otoczeniu dziecka nie są uważliwieni na ten problem, to najczęściej nie rozumieją sygnałów wysyłanych przez dziecko i nie reagują prawidłowo, co wzmacnia cierpienie ofiary i może zatrzymać proces pełnego ujawnienia.

SYMPTOMY WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

Należy pamiętać, że początkowe konsekwencje doświadczane przez dzieci wykorzystywane seksualnie – w sferze zarówno fizycznej, jak i psychicznej – są równocześnie oznakami tej formy krzywdzenia, dlatego konieczna jest szczegółowa znajomość objawów wykorzystania seksualnego dzieci i wzmożona czujność, gdy się one pojawiają.

Oznaki wykorzystywania seksualnego dzieci są bardzo zróżnicowane z czego wynika, że nie można mówić o zespole dziecka wykorzystywanego czy zbiorze objawów świadczących o wykorzystywaniu. Nie ma objawów, które pozwoliłyby jednoznacznie i z całkowitą pewnością rozpoznać przypadek wykorzystywania seksualnego dziecka. Objawy w dużej mierze zależą od dziecka. U niektórych dzieci pewne symptomy występują od samego początku, podczas gdy u innych mogą się one pojawić na późniejszym etapie życia, nawet długo po ustaniu wykorzystania. Z tego powodu nauczyciele powinni pamiętać, że brak objawów nie oznacza, iż dziecko nie padło ofiarą wykorzystywania.

Chociaż objawy fizyczne nie są najistotniejsze w wykrywaniu takich przypadków, a specjaliści pracujący w szkołach nie muszą być ekspertami w tej dziedzinie, należy znać najważniejsze z nich, pamiętając przy tym, że wykorzystywanie seksualne może nie wiązać się z kontaktem fizycznym między sprawcą a ofiarą. Ponadto nawet gdy do takiego kontaktu dochodzi, objawy fizyczne występują rzadko i są bardzo zróżnicowane oraz często przypominają inne typy urazów niezwiązane z wykorzystywaniem seksualnym. Wszystko to sprawia, że bardzo trudno jest wykrywać przypadki wykorzystywania seksualnego dzieci na podstawie objawów fizycznych.

Należy jednak zwrócić uwagę (między innymi) na powtarzające się infekcje dróg moczowych, trudności w chodzeniu lub siedzeniu, poplamione lub podarte ubranie (bez wiarygodnego wyjaśnienia), skarżenie się dziecka na ból, stan zapalny lub swędzenie okolic intymnych, ból przy oddawaniu moczu, i urazy zewnętrznych narządów płciowych lub okolic odbytu.

Trzeba również pamiętać, że objawy wykorzystywania seksualnego dzieci występują przede wszystkim w sferze emocji i zachowania, jak pokazano w tabeli:

Typ konsekwencji	Objawy
<i>Problemy emocjonalne</i>	lęki i fobie nieufność depresja wysoki poziom niepokoju niska samoocena poczucie winy wstyd stygmatyzacja objawy stresu pourazowego koszmary senne, nawracające sny, nadmierna czujność, nasilona reakcja lękowa problem z akceptacją własnego ciała zachowania autodestrukcyjne myśli lub próby samobójcze
<i>Problemy poznawcze</i>	problemy z koncentracją uwagi słabe wyniki w nauce

<i>Problemy w relacjach</i>	niewielu przyjaciół mniej czasu na zabawę z rówieśnikami izolacja deficyt umiejętności społecznych
<i>Problemy funkcjonalne</i>	problem ze snem zmiana nawyków związanych z jedzeniem utrata kontroli nad zwieraczami: mimowolne moczenie się i zanieczyszczanie się kałem dolegliwości somatyczne: bóle głowy lub brzucha, nadpobudliwość

Źródło: Pereda (2009); Echeburúa, Guerricaechevarría (2000)

2. SZKOŁA I NAUCZYCIELE W OBLICZU WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO DZIECI

ROLA SZKOŁY W PROFILAKTYCE I OCHRONIE DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM

Placówki edukacyjne i opiekuńcze są miejscami uprzywilejowanymi pod względem możliwości przeciwdziałania sytuacjom zagrażającym dobru i rozwojowi dzieci, a także wykrywania i reagowania na takie sytuacje. Szkoły muszą zapewnić dzieciom bezpieczne środowisko i uważnie monitorować zmiany w zachowaniu uczniów, aby zgłaszać odpowiednim służbom wszelkie sytuacje zagrożenia dobra dziecka.

Szkoły i placówki opiekuńcze są odpowiednimi miejscami realizowania programów profilaktycznych dostosowanych do wieku i rozwoju poznawczego uczniów. Celem takich programów powinno być zapobieganie wykorzystywaniu seksualnemu dzieci poprzez wyposażenie uczniów w wiedzę i umiejętności pozwalające na rozpoznawanie oraz unikanie sytuacji, w których istnieje zagrożenie wykorzystywaniem seksualnym. Uczniowie powinni także otrzymać informacje na temat tego, gdzie szukać pomocy w przypadku wykorzystywania seksualnego (lub próby wykorzystywania), a dorośli – poznać strategie szybkiego, skutecznego reagowania na ujawnienie takich doświadczeń przez dziecko (ibid.). Klasy szkolne stwarzają doskonałe okazje do dyskusji i refleksji na wszystkie te tematy. Co istotne, profilaktyka powinna się rozpoczynać już od pierwszych klas szkoły podstawowej, ponieważ wykorzystywanie seksualne dotyka dzieci w każdym wieku.

Nauczyciele odgrywają również ważną rolę w wykrywaniu przypadków wykorzystywania. Jak pokazują wyniki badań (Children's Commissioner, 2017), nauczyciele są zaufanymi osobami spoza kręgu rodzinnego i grupy rówieśniczej, którym dzieci najczęściej ujawniają doświadczenia wykorzystywania seksualnego. Ponadto szkoły odgrywają szczególną rolę w identyfikacji problemów związanych z zapewnieniem dzieciom ochrony oraz w inicjowaniu interwencji.

Ponieważ szkoła jest jednym z niewielu miejsc, w których dzieci przebywają niemal codziennie, jej personel ma możliwość dostrzeżenia zmian w ich wyglądzie i zachowaniu. Nauczyciele, pedagodzy szkolni, pracownicy socjalni, pielęgniarki, psychologowie i personel administracyjny tworzą zespół, który może pomóc dzieciom doświadczającym trudności (Crosson-Tower, 2003).

CO ZROBIĆ, GDY PODEJRZEWASZ WYKORZYSTANIE SEKSUALNE DZIECKA? JAK ZAREAGOWAĆ NA UJAWNIENIE WYKORZYSTANIA PRZEZ DZIECKO?

Jedna z największych obaw, jakie mogą odczuwać nauczyciele, wiąże się z tym, że nie wiedzą, jak powinni się zachować, gdyby dziecko ujawniło sytuację wykorzystywania seksualnego (Subida i in., 2000). Dlatego ważne, aby wiedzieć, jakie najważniejsze pozytywne działania należy podjąć.

- **Zapewnij dziecko, że mu wierzysz.** Dziecko musi wiedzieć, że może liczyć na dorosłego, który mu wierzy i który udzieli mu pomocy. Osoba dorosła nie powinna osądzać tego, co mówi dziecko, ani oceniać jego wypowiedzi.
- **Zachowaj spokój.** Jeśli Twój wyraz twarzy lub zachowanie zdradzą, że jesteś wstrząśnięty, rozgniewany, pełen odrazy czy wytrącony z równowagi, to dziecko może nie powiedzieć ci wszystkiego na temat wykorzystywania, a nawet odwołać to, co powiedziało wcześniej.
- **Zadbaj o spokojne miejsce, w którym będziesz mógł porozmawiać z dzieckiem na osobności.** Zadbaj o to, by rozmowa z dzieckiem odbyła się na osobności. Wyjaśnij mu, że musisz powiedzieć o tym, co od niego usłyszałeś, osobom, które pomogą mu poradzić sobie z sytuacją. W każdym wypadku poinformuj dziecko, że konieczne jest poinformowanie o wykorzystaniu osób, które zapewnią mu bezpieczeństwo.
- **Nie składaj obietnic, których nie możesz dotrzymać.** Jeśli złożysz dziecku obietnicę, której nie będziesz mógł dotrzymać, dziecko uzna, że jesteś kolejnym dorosłym, któremu nie można ufać. Choć nauczyciel nie ma kompetencji i możliwości, by ochronić dziecko przed krzywdzeniem, może być osobą, która udzieli mu wsparcia, wywierając długotrwały korzystny wpływ na jego życie.
- **Nie osądzaj sprawcy ani tego, co zrobił.** Jeśli zaczniesz krytykować sprawcę, dziecko może się za nim wstawić i zacząć bronić człowieka, którego w wielu wypadkach kocha. Kiedy dziecko zaczyna bronić sprawcy, często odwołuje to, co wcześniej powiedziało i nie mówi nikomu, jeśli sytuacja wykorzystywania się powtarza.
- **Natychmiast powiadom odpowiednie służby.** Zgłoszenie podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka to Twój prawny obowiązek.
- **Zachowaj dyskrecję.** Zapewnij dziecko, że, zajmując się jego sprawą, zachowasz dyskrecję i że o jego sytuacji dowiedzą się tylko osoby, które mogą mu pomóc, a nie wszyscy w szkole (nauczyciele lub inni uczniowie). Dlatego bardzo ważna jest wiedza na temat tego, kogo i w jaki sposób należy powiadomić o sytuacji dziecka.
- **Powiedz dziecku, co się będzie działo.** Przekaż dziecku jak najwięcej informacji na temat tego, co się wydarzy po ujawnieniu wykorzystywania. Być może nie będziesz umiał odpowiedzieć na wszystkie pytania. Bądź szczery. Jeśli nie znasz odpowiedzi na zadane pytanie, powiedz o tym dziecku.
- **Nie prowadź dochodzenia.** Zostaw to specjalistom. Kiedy zgromadzisz informacje wystarczające do złożenia zawiadomienia o podejrzeniu wykorzystania seksualnego dziecka, nie zadawaj dziecku dalszych pytań. Zadawanie pytań może stwarzać problemy w późniejszym procesie dochodzenia policyjnego lub prokuratorskiego.
- **Zapewnij sobie wsparcie.** Informacje ujawnione przez dziecko mogą wywołać u ciebie trudne emocje. Ważne, abyś nie musiał(a) radzić sobie z nimi sam(a). Pomocna może być rozmowa ze szkolnym psychologiem lub pedagogiem albo ze specjalistą z organizacji działającej w tym obszarze.

Jeśli dziecko nie ujawniło wykorzystywania seksualnego wprost, ale jego wypowiedzi lub zachowania budzą niepokój, że przeżywa trudności lub problemy, nauczyciele powinni się starać:

- **Zapewnić dzieciom w klasie przestrzeń do rozmowy o tym, że dzieci i dorośli mają problemy oraz że warto wtedy zwracać się o pomoc.**
- **Stworzyć okazję do indywidualnej rozmowy** o sprawach, które mogą martwić dziecko. Zajęcia indywidualne z uczniem lub tutoring mogą być dogodną okazją nie tylko do rozmowy o kwestiach związanych z nauką, ale także do skoncentrowania się na samopoczuciu dziecka, jego zmartwieniach i trudnościach. Zamiast narzucać dziecku rozmowę, należy budować z nim relację i dawać mu przestrzeń, tak by wiedziało, że kiedy tylko będzie tego potrzebować, może powiedzieć o swoich problemach i poprosić o pomoc.
- **Uważnie obserwuj** zmiany w funkcjonowaniu dziecka. Ważne, aby dyskretnie przyglądać się dziecku i obserwować potencjalne sygnały zagrożenia. Zalecana jest również komunikacja z innymi instytucjami mającymi kontakt z dzieckiem w celu wymiany informacji.

GDZIE SZUKAĆ DALSZYCH INFORMACJI?

W przypadku podejrzenia, że dziecko jest wykorzystywane seksualnie, wszyscy pracownicy szkoły mają obowiązek powiadomić policję, prokuraturę i sąd rodzinny, aby można było podjąć skuteczne działania mające na celu ochronę dziecka.

Nauczyciele powinni wiedzieć, komu na terenie szkoły należy zgłosić podejrzenie wykorzystania seksualnego dziecka lub ujawnienie przez nie wykorzystania.

Szczegóły tych procedur różnią się w poszczególnych krajach. W Polsce osobą odpowiedzialną za zawiadomienie policji lub prokuratury o podejrzeniu wykorzystania seksualnego dziecka jest dyrektor szkoły lub placówki edukacyjnej/opiekuńczej.⁴

⁴ Fundacja Dalejmy Dzieciom Siłę prowadzi bezpłatny Telefon dla Rodziców i Nauczycieli w sprawie Bezpieczeństwa Dzieci 800 100 100, gdzie skorzystać można z konsultacji m.in. w zakresie podejmowania interwencji w przypadku podejrzenia przestępstwa wobec dzieci, szczególności wykorzystywania seksualnego, oraz pomocy psychologicznej dla dzieci doświadczonych przemocą i wykorzystywaniem, uczestniczących w charakterze świadków i pokrzywdzonych w procedurach prawnych.

CZĘŚĆ 2: JAK POSŁUGIWAĆ SIĘ TYM PODRĘCZNIKIEM – JAK ZACZAĆ?

1. ROZWAŻANIA WSTĘPNE

- **Podejście na poziomie całej szkoły**

Celem tego podręcznika jest zaoferowanie narzędzi wspierających na poziomie klasy szkolnej profilaktykę i ochronę przed wykorzystywaniem seksualnym dzieci, trzeba jednak podkreślić, że tę pracę należy wykonywać nie tylko w klasie, lecz także w całej szkole. Jest bardzo ważne, aby w wypadku ujawnienia sytuacji wykorzystywania seksualnego, wszyscy na terenie placówki wiedzieli, co robić i jakie są ich obowiązki. W tym kontekście uważamy, że wykorzystanie materiału z narzędzia O1 Program profilaktyki środowiskowej może być pomocne na poziomie placówki oświatowej.

- **Stworzenie przyjaznego środowiska w klasie, aby dzieci czuły się bezpieczne i mogły swobodnie się wypowiadać**

Celem tego projektu jest zwiększenie świadomości i wyposażenie dzieci w narzędzia, które pomogą im rozpoznawać niepożądane sytuacje i poszukiwać pomocy. Nawet jeśli wydaje się, że ten proces dodaje dzieciom siły, należy podkreślić, że dzieci nie są odpowiedzialne za zapewnienie sobie ochrony przed przemocą. Powinniśmy pamiętać, że ta odpowiedzialność spoczywa wyłącznie na dorosłych. To oni winni zagwarantować, aby dzieci nie doświadczały żadnych form przemocy, a jeśli jej doświadczają – to dorośli muszą podjąć odpowiednie kroki, aby zapewnić im ochronę i naprawić szkody. Tak więc szkoły powinny realizować zasadę zera tolerancji dla wszelkich form przemocy, opracować procedurę interwencji, podejmować działania profilaktyczne oraz zapewnić dobrą atmosferę sprzyjającą ujawnianiu przez dzieci doświadczeń przemocy i wszelkich zmartwień czy obaw.

Udział dzieci w działaniach związanych z tym tematem musi być dobrowolny. Jeśli w którymś momencie dziecko nie chce w czymś uczestniczyć albo nie pojawia się na zaplanowanych zajęciach, szkoła powinna to uszanować, ale należy także zwrócić uwagę na wszelkie sygnały mogące wyjaśnić takie zachowania unikowe.

- **Analiza reakcji emocjonalnych na tematykę projektu**

Wyniki badań pokazują, że wykorzystywanie seksualne dzieci jest problemem rzeczywistym i występującym nader często. Według danych Rady Europejskiej 20% populacji doświadczyło lub doświadczy wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie. Nie sposób więc zaprzeczyć, że jest to problem, który dotyka nas wszystkich – bezpośrednio lub pośrednio. Dlatego potrzebni są ludzie, którzy dzięki odpowiedniej pracy refleksyjnej i emocjonalnej mogą zajmować się tym tematem w sposób edukacyjny. Taka refleksja powinna nam pomóc w ustaleniu, jaki jest nasz stosunek do tematu wykorzystywania, jakie emocje on w nas wywołuje (wściekłość, gniew, strach, niepokój...), czy dysponujemy narzędziami niezbędnymi do kontrolowania tych emocji, czy może przeciwnie – ten temat nasz przerasta i przytłacza. W zależności od naszych wniosków możemy ocenić, czy jesteśmy w stanie bezpośrednio realizować program edukacyjny wśród uczniów, czy raczej powinniśmy odgrywać rolę drugorzędną, aby nasze reakcje emocjonalne na tematykę projektu nie wpływały negatywnie na sposób jego prowadzenia.

- **Wskazówki pomocne w stworzeniu procesu nauczania i uczenia się**

Niniejszy podręcznik proponuje sposób pracy edukacyjnej – w ramach zajęć szkolnych – w zakresie profilaktyki i ochrony przed wykorzystywaniem seksualnym dzieci. Nie udaje, że jest książką zawierającą proste przepisy lub magiczne formuły. Zamiast powiedzieć, co trzeba zrobić i jak to zrobić, oferujemy kilka narzędzi i wskazówek dotyczących tego, na jakich treściach należy się skupić, aby w odpowiedni sposób przedstawić tematykę projektu (biorąc pod uwagę wyniki badań i doświadczenia zgromadzone w trakcie

badania pilotażowego). Ponadto proponujemy kilka przykładowych ćwiczeń, które mogą być użyteczne jako inspiracja lub katalizator zmian i pomóc w opracowaniu własnych ćwiczeń.

- **Włączenie perspektywy profilaktycznej do działań edukacyjnych realizowanych w szkole**

Zadanie edukacyjne i jego realizacja w klasie obejmują wiele tematów, które proponujemy omówić w ramach tego projektu. Naszym zamiarem jest omówienie tych treści z perspektywy profilaktyki i ochrony. Wymaga to znalezienia punktów zbieżnych między treściami nauczanyymi w szkole a tymi, które pomogą dzieciom w zdobyciu umiejętności użytecznych w rozpoznawaniu i radzeniu sobie z sytuacjami krzywdzenia.

- **Interdyscyplinarne, zintegrowane programy nauczania**

Profilaktyka i ochrona przed wykorzystywaniem seksualnym dzieci powinna być rozumiana jako proces integrujący różne dziedziny oraz obszary wiedzy wokół działalności edukacyjnej szkoły, a także poszukujący powiązań i synergii między nimi. Nie jest to proces, który wymaga więcej pracy. Zamiast tego proponujemy opracowanie strategii, która włączy perspektywę profilaktyki i ochrony dzieci do programu nauczania.

Na przykład:

- Rozmnażanie człowieka jest jednym z tematów omawianych podczas lekcji przyrody lub biologii. Oprócz funkcji biologicznej można omówić z uczniami inne aspekty tego zagadnienia, takie jak wartości społeczne dotyczące intymności oraz szacunku dla własnego ciała i ciał innych osób. Można również skupić uwagę na akceptacji własnego ciała i seksualności oraz umiejętnościach związanych z rozpoznawaniem sytuacji wywołujących poczucie dyskomfortu. Wreszcie, ważna jest praca nad umiejętnością proszenia o pomoc w trudnych sytuacjach.
- Prawa dzieci można połączyć z tematem praw człowieka, ale można je również omówić z perspektywy wartości społecznych, które nakazują chronić dzieci i traktować je jako podmioty mające określone prawa. Ponadto prawa są podstawą etycznych sposobów kształtowania relacji z innymi ludźmi i zachowań wobec nich.

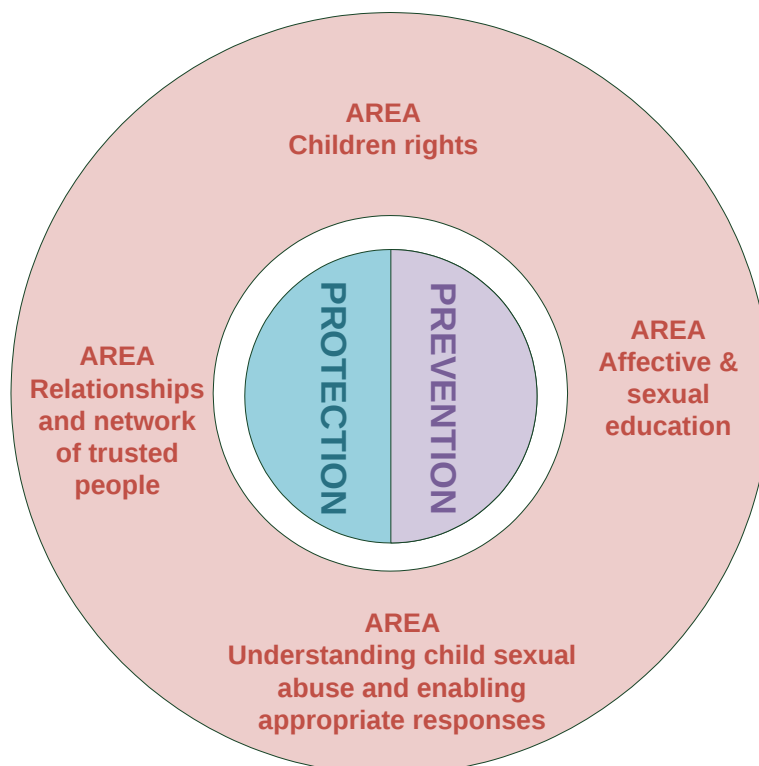
- **Promowanie aktywnego, partycypacyjnego podejścia**

Aby nasze działania edukacyjne były skuteczne, nie powinniśmy się ograniczać do przekazywania treści, które odbiorcy mają zapamiętać i zrozumieć. Musimy odwoływać się do empatii, pomagając dzieciom w zrozumieniu ich wewnętrznego świata emocjonalnego i nawiązaniu z nim łączności z, aby nauczyły się rozpoznawać sytuacje wywołujące poczucie dyskomfortu lub dystresu. Ważne jest również pogłębienie wiedzy na temat tego, jak prosić o pomoc i jak wzajemnie się o siebie troszczyć. Dlatego musimy pomóc uczniom w rozwinięciu pewnych praktycznych umiejętności, co będzie niemożliwe, jeśli ograniczymy się do przekazywania treści programu wyłącznie z perspektywy akademickiej.

2. PROFILAKTYKA I OCHRONA DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM – PRACA W KLASIE: ELEMENTY SKŁADOWE

Praca w zakresie profilaktyki i ochrony przed wykorzystywaniem seksualnym dzieci implikuje konieczność uwzględniania różnych, wzajemnie powiązanych obszarów tematycznych.

Według niektórych badań (zebranych w raporcie *Nauka przez doświadczenie*) oraz zdaniem ekspertów i członków społeczności edukacyjnej najważniejsze obszary tematyczne to te przedstawione na poniższym diagramie:

Obszary te należy przełożyć na konkretne treści – w zależności od tego, jakie umiejętności dzieci powinny sobie przyswoić i zacząć stosować w praktyce.

Pojęcia	Postawy	Umiejętności
•Definicje •Teorie •Sekwencje logiczne, analiza związków przyczynowych	•Wartości, przekonania •Nastawienie •Myśli	•Procedura •Zastosowanie, praktyka •Wykonanie

Proponujemy zestawienie najważniejszych treści, które należy uwzględnić w pracy z dziećmi na poziomie klasy. Podzieliśmy je ze względu na obszary tematyczne i rodzaje treści.

Poniższego zestawienia nie należy traktować jako sposobu poszufladkowania wiedzy. Warto je raczej wykorzystać do refleksji nad różnymi sposobami pracy nad wymienionymi treściami i wymiarami edukacyjnymi. Powinno ono także aktywizować różne strategie uczenia się i sposoby budowania wiedzy.

MAPA TREŚCI POMOCNA W OMAWIANIU Z UCZNIAMI PROFILAKTYKI I OCHRONY PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM			
OBSZAR TEMATYCZNY	POJĘCIA	POSTAWY I WARTOŚCI	UMIEJĘTNOŚCI I PROCEDURY
Prawa dzieci	- Dzieci mają prawa: co to znaczy być podmiotem praw? - Dzieci mają prawo do życia w środowisku wolnym od przemocy (art. 19 kopc), do ochrony przed wykorzystywaniem seksualnym (art. 34 kopc), do tego, by dbano o ich dobro / najlepiej pojęty interes (art. 3 kopc); do bycia wysłuchanym (art. 12 kopc). - Za realizację praw dzieci odpowiedzialne są państwa (art. 4 kopc). - Dorośli (rodzice, opiekunowie i przedstawiciele instytucji publicznych) muszą dbać o dobro każdego dziecka.	- Dzieci są świadome swoich praw i rozumieją wartości związane z poszanowaniem praw człowieka w ogóle oraz praw dzieci w szczególności. - Dzieci rozumieją, że gdy napotkają problem, który je martwi lub niepokoi, mają prawo do otrzymania pomocy ze strony dorosłych. - Dzieci rozumieją konieczność budowania relacji opartych na poszanowaniu praw człowieka.	- Analiza sytuacji z perspektywy praw dziecka: które sytuacje można uznać za pogwałcenie praw dziecka? - Obrona własnych praw przy jednoczesnym respektowaniu praw innych. - Wykorzystanie możliwości partycypacji w szkole, tak aby głos dzieci był słyszany i brany pod uwagę.
Edukacja psychoseksualna	- Wiedza na temat rozwoju psychoseksualnego, dostosowana do wieku i poziomu dojrzałości danej grupy. - eEmocjonalny wymiar seksualności, intymności i prawa do własnego ciała. - Poszanowanie różnorodności seksualnej w jej rozmaitych przejawach (tożsamość płciowa i sposób jej wyrażania, płeć biologiczna, pociąg seksualny). - Świadoma zgoda (prawo do powiedzenia „nie”) i zaufanie w zdrowych relacjach.	- Dzieci budują zdrową relację z własnym ciałem, własną sferą intymną oraz intymnością innych. - Dzieci mają zdrowy stosunek do seksualności, obejmujący wymiar emocjonalny oraz dbałość o dobrostan fizyczny i emocjonalny. - Dzieci akceptują rozumienie seksualności oparte na wolności, różnorodności, świadomej zgodzie i wzajemnym szacunku.	- Dbłość o własny dobrostan fizyczny i emocjonalny. - Rozpoznawanie sytuacji problematycznych, wywołujących dyskomfort lub obawy; nauczanie się wyznaczania jasnych granic i proszenia o pomoc. - Budowanie relacji opartych na poszanowaniu różnorodności, świadomej zgodzie i wzajemnym szacunku.
Wiedza na temat wykorzystywania seksualnego dzieci	- Różne formy przemocy wobec dzieci. - Realia wykorzystywania seksualnego dzieci: definicja, częstość występowania, dynamika i oznaki.	Dzieci rozumieją przemoc jako przejaw nadużywania siły i władzy; znają jej różne formy (fizyczną, werbalną, psychiczną, seksualną, instytucjonalną), potrafią	- Rozpoznawanie różnych form przemocy wobec dzieci. - Znajomość czynników, które przyczyniają się do nieujawniania i wykorzystywania

i przygotowanie właściwych reakcji	- Najważniejsze czynniki, które przyczyniają się do nieujawniania wykorzystywania seksualnego dzieci: tajemnice i sekrety, wstyd oraz poczucie winy. - Znaczenie proszenia o pomoc – dla siebie lub dla kolegi czy koleżanki.	rozpoznawać zachowania potencjalnych sprawców wykorzystania. - Dzieci umieją rozpoznać i odrzucają wszelkie formy przemocy wobec dzieci, także te subtelniejsze. - Dzieci wykazują empatię i postawy wspierające wobec ofiar przemocy, aby budować przyjazne środowisko, które będzie skutecznie przeciwdziałać wykorzystywaniu seksualnemu dzieci.	seksualnego dzieci: tajemnice i sekrety, wstyd oraz poczucie winy. Wykrywanie sytuacji wykorzystywania oraz wiedza na temat tego, gdzie i jak szukać pomocy.
Relacje i sieć zaufanych osób	- Zdrowe relacje, zaufanie i dobre traktowanie: w jakich relacjach czujemy się dobrze? Jakim ludziom ufamy? - Najważniejsze elementy krzywdzących związków: sekrety, poczucie winy, władza, manipulacja, izolacja, wstyd, groźby, szantaż... - Najważniejsze elementy zdrowych relacji, opartych na szacunku i wolnych od przemocy. - Sieć ochronna: kto może mi pomóc w potrzebie?	- Dzieci są świadome tego, jak powinny być traktowane przez dorosłych i przez inne dzieci. Wiedzą też, jak powinny się odnosić do innych. - Dzieci rozpoznają sytuacje, które naruszają zasady dobrego traktowania, i wiedzą, jak reagować w szkole, domu i społeczności lokalnej. - Dzieci traktują szkołę jako bezpieczne miejsce, w którym mogą powiedzieć o wszystkim, co je martwi lub niepokoi. - Dzieci wnoszą swój wkład w budowanie zdrowych relacji opartych na zasadach dobrego traktowania, szacunku i wzajemnej trosce między wszystkimi członkami społeczności edukacyjnej.	- Rozwój umiejętności społecznych pozwalających na budowanie zdrowych relacji opartych na dobrym traktowaniu, szacunku i wzajemnej trosce – zarówno w szkole, jak i rodzinie oraz społeczności lokalnej. - Rozpoznawanie cech krzywdzących związków, co umożliwia właściwe reagowanie. - Zbudowanie własnej sieci zaufanych osób, czyli mapy bezpieczeństwa, złożonej z ludzi, do których można się zwrócić w trudnej sytuacji. - Wiedza na temat tego, jak pomóc komuś, kto znalazł się w trudnej sytuacji.

3. OCENA AKTUALNEJ WIEDZY UCZNIÓW DOTYCZĄCEJ TREŚCI ZWIĄZANYCH Z PROFILAKTYKĄ I OCHRONĄ DZIECI PRZED WYKORZYSTYWANIEM SEKSUALNYM

Przed rozpoczęciem omawiania treści programu w klasie trzeba ustalić, jaką wiedzę dysponują uczniowie na każdy z tematów w poszczególnych obszarach tematycznych.

Ta analiza powinna pozwolić nam ocenić, w jaki sposób wcześniej omawiano z uczniami te zagadnienia (ostatnio albo w poprzednich latach), oszacować poziom zrozumienia, wykryć braki i ustalić, jak pracować z uczniami w sposób dostosowany do miejsca, w którym się obecnie znajdują.

Aby przeprowadzić taką analizę, możemy wykorzystać następujące metody:

- Grupy dyskusyjne
- Kwestionariusze dotyczące poszczególnych tematów
- Ćwiczenia refleksyjne
- Wykorzystanie dynamiki grupy w procesie budowania wiedzy
- Analiza wcześniejszych programów edukacyjnych.

Przed przeprowadzeniem tych działań powinniśmy określić, jakie informacje chcemy zgromadzić. Pozwoli to na odpowiednią analizę i uzyskanie najlepszych rezultatów. Innymi słowy, powinniśmy rozważyć, jakie treści chcemy ocenić, i na tej podstawie zaplanować działania służące ocenie wiedzy, postaw oraz umiejętności.

Jeśli na przykład interesuje nas poziom wiedzy i umiejętności związanych z proszeniem o pomoc, to powinniśmy pomyśleć o ćwiczeniach, które pomogą dzieciom zastanowić się, jak reagują w obliczu problemów: jak rozpoznają trudne sytuacje, jak wykrywają zagrożenie, jaką reakcję wybierają, jakie rozwiązanie byłoby najlepsze, aby uniknąć zagrożenia... Taką refleksję można przeprowadzić po obejrzeniu filmu lub przeczytaniu artykułu w gazecie, w formie dyskusji o problemie itp.

Po zgromadzeniu i usystematyzowaniu wszystkich informacji możemy ocenić aktualny stan rzeczy w grupie, co pozwoli nam określić poziom zinternalizowania treści, nad którymi powinniśmy pracować z uczniami z perspektywy edukacyjnej. Powinniśmy przy tym pamiętać o najlepszych sposobach zapobiegania wykorzystywaniu seksualnemu dzieci i zapewniania dzieciom ochrony.

4. JAK WYTYCZYĆ ŚCIEŻKĘ EDUKACYJNĄ DLA UCZNIÓW

Analiza zinternalizowanej wiedzy uczniów, oparta na diagramie (mapie) z części 2 niniejszego podręcznika, pozwoli nam zlokalizować treści:

- nad którymi wcześniej pracowano w sposób zamierzony (bezpośredni),
- nad którymi wcześniej pracowano w sposób pośredni,
- nad którymi nigdy wcześniej nie pracowano.

Bardzo możliwe, że większość tematów była już w ten czy inny sposób poruszana w trakcie zajęć szkolnych. Możemy również zaobserwować brak równowagi między poszczególnymi obszarami – niektóre tematy zostały

omówione gruntownie, podczas gdy inne nigdy nie były poruszane, a jeśli nawet, to bardzo pobieżnie. Powinniśmy przy tym pamiętać, że uczniowie zdobywają wiedzę również poza szkołą, dlatego nawet jeśli niektórych zagadnień nie omawiano podczas zajęć, to dzieci mogą mieć własne poglądy na ich temat (trafne lub oparte na fałszywych założeniach).

W każdym wypadku potrzeba czasu, aby zdecydować, którymi tematami powinniśmy się zająć, by uzupełnić własną mapę treści oraz móc włączyć profilaktykę i ochronę dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym do naszej pracy edukacyjnej z uczniami.

Następnie należy określić inne aspekty, aby sformułować plan edukacyjny:

PYTANIA	PLANOWANIE DZIAŁAŃ
Czego dzieci powinny się nauczyć – na podstawie mapy treści?	- CELE EDUKACYJNE - WYBÓR TREŚCI
Jak naszym zdaniem dzieci mogą zdobyć tę wiedzę?	- KOLEJNOŚĆ OMAWIANIA TEMATÓW - NAJLEPSZE STRATEGIE UCZENIA SIĘ DLA KAŻDEGO TEMATU – NA PODSTAWIE SPOSOBU, W JAKI DZIECI SIĘ UCZĄ - POWIĄZANIE Z INNYMI OBSZARAMI WIEDZY → synergia - KONKRETNE ĆWICZENIA/ZAJĘCIA EDUKACYJNE
Kiedy przeprowadzimy te ćwiczenia/zajęcia?	HARMONOGRAM ZAJĘĆ W RAMACH CODZIENNEJ PRACY EDUKACYJNEJ
Jak będziemy oceniać proces uczenia się? Jak chcemy ocenić, czy dzieci osiągnęły zamierzony poziom wiedzy i umiejętności?	- SYSTEM MONITOROWANIA I OCENY: - W jaki sposób prowadzone ćwiczenia/zajęcia przybliżają nas do celów edukacyjnych? - Jaką wiedzę, postawy lub umiejętności dzieci przyswoiły sobie w trakcie tego procesu? Jaki jest stan końcowy? - Jak dzieci się czują w trakcie tego procesu i po jego zakończeniu? - Jakie zmiany wywołał proces nauczania i uczenia się?

Odpowiedź na każde z tych pytań w procesie planowania działań będzie zależała od konkretnych okoliczności, a co za tym idzie – możliwe są różne podejścia do pracy edukacyjnej, tak by przyniosła trwałe efekty.

W kolejnej części podręcznika przedstawimy kilka propozycji ćwiczeń powiązanych z różnymi obszarami tematycznymi ujętymi w omawianym programie.

5. PRZYKŁADOWE ĆWICZENIA

ĆWICZENIE	Co byś zrobił?
KLUCZOWE SŁOWA	Dobre sekrety, złe sekrety
OBSZAR TEMATYCZNY	Relacje i sieć zaufanych osób
PODSTAWOWA WIEDZA	
Sekrety – rozumiane jako wybór, by nie mówić wszystkim wszystkiego – pozwalają zachować intymność oraz szacunek dla siebie i innych. Panuje powszechne przekonanie, że nigdy, w żadnych okolicznościach, nie wolno nadużyć zaufania, jakim obdarzyła nas druga osoba, powierzając nam swój sekret. W tym przekonaniu kryje się jednak groźna pułapka. Pytanie brzmi: czy zawsze tak jest? W jakich sytuacjach ważne jest dochowanie tajemnicy? Co powinno zostać ujawnione? Musimy pomóc dzieciom odróżnić dobre sekrety lub tajemnice, które są nieszkodliwe, a nawet poprawiają dobrostan psychiczny, od złych sekretów, które powodują cierpienie, dyskomfort i brak poczucia bezpieczeństwa. Czynniki ryzyka • Uczynienie z dziecka współnika – powiernika sekretu – może się stać czynnikiem ryzyka, ponieważ wywołuje w dziecku poczucie bezradności oraz pociąga za sobą nieufność i izolację. • Praca nad sekretami jest ważna, ponieważ kryją się w nich pojęcia zaufania, przyjaźni i szacunku. Kiedy sekrety są wykorzystywane w niewłaściwy sposób, może dojść do nadużycia władzy i zaufania, co powoduje sytuację zagrożenia i braku ochrony. Czynniki chroniące • Ważne jest podkreślanie istotnej roli zaufania jako pozytywnego elementu bezpieczeństwa, zapewniającego dziecku ochronę, a także zachęcanie dziecka do budowania wartościowych relacji i wzmacniania sieci bezpieczeństwa. • Musimy nauczyć się odróżniać dobre sekrety od złych, ponieważ sekret przestaje być elementem zaufania, gdy staje się ciężarem. • Dziecko musi się nauczyć, że może ujawnić sekret, który bezpośrednio go dotyczy, zwłaszcza gdy jemu samemu lub innej osobie dzieje się krzywda. • „Kiedy jakiś sekret martwi cię lub rani, musisz o nim komuś powiedzieć, tak by ludzie, którzy cię kochają, mogli ci pomóc”. •	
CELE	• Odróżnienie dobrego sekretu od złego. • Zwiększenie świadomości tego, jak ważne jest przerwanie narzuconego milczenia, aby można było uzyskać pomoc i zakończyć niepożądaną sytuację.
MATERIAŁY	Kartki, pisaki i długopisy
CZAS TRWANIA	1 godzina
REALIZACJA	
Przedstawione zostają dwie sytuacje, w których uczniowie są poproszeni o dochowanie tajemnicy: • Pierwsza sytuacja: Kuzyn mówi mi, że rodzina zorganizowała przyjęcie niespodziankę z okazji 50. rocznicy ślubu dziadków, i prosi mnie o utrzymanie tego w sekrecie. • Druga sytuacja: Uczeń ostatniej klasy codziennie rano zmusza mnie, żebym oddał mu swoje drugie śniadanie, i grozi, że zrobi mi coś złego, jeśli powiem o tym nauczycielowi lub rodzicom. Po przedstawieniu tych dwóch sytuacji prosimy dzieci, aby napisały na kartce, który z tych sekretów ujawniłyby komuś innemu. Następnie uczniowie odczytują głośno swoje odpowiedzi i wyjaśniają, dlaczego dokonały takiego, a nie innego wyboru. Na zakończenie rozmawiamy z grupą i wspólnie decydujemy, która z tych dwóch tajemnic jest dobrym sekretem, a więc można jej dochować, a która jest złym sekretem, o którym trzeba komuś powiedzieć, by otrzymać pomoc. Krótko mówiąc, nikt nie ma prawa kontrolować naszego życia przy	

użyciu gróźb, próśb lub zobowiązania do utrzymania tajemnicy. Kiedy to prawo zostaje pogwałcone, trzeba o tym powiedzieć zaufanej osobie dorosłej. Taka osoba doceni wyznaczenie granic i będzie umiała stworzyć warunki, które uniemożliwią powtórzenie się krzywdzącej sytuacji.

ĆWICZENIE	Plakat na temat intymności
KLUCZOWE SŁOWA	Bliskość, przyzwolenie, bezpieczeństwo
OBSZAR TEMATYCZNY	Edukacja psychoseksualna
PODSTAWOWA WIEDZA	
Intymność wiąże się z bliskością, zarówno fizyczną, jak i emocjonalną, oraz wysokim poziomem wzajemnego przyzwolenia. Wszyscy mamy osobistą (prywatną) przestrzeń, w której czujemy się bezpiecznie i do której wpuszczamy tylko ludzi, z którymi czujemy się dobrze. Czynniki ryzyka Kiedy odczuwamy, że ktoś naruszył naszą prywatną przestrzeń, lub kiedy nie komunikujemy swoich granic, nie czujemy się bezpiecznie i często mamy poczucie, że nie postępujemy właściwie. Czujemy wstyd, ponieważ – jak sądzimy – nie sprościliśmy oczekiwaniom. Doświadczamy też poczucia winy, gdyż uważamy się za współsprawców i mamy poczucie, że daliśmy się wykorzystać. Są to silne, a jednocześnie paraliżujące uczucia, które skłaniają dziecko do zachowania milczenia. Brak wiedzy na temat prawa do powiedzenia „nie” – wyrażenia niezgody na kontakt fizyczny, taki jak całowanie, przytulanie czy łaskotanie, bądź też odmowy w innych sytuacjach – często wynika z odebranego wychowania i wpojonych wartości, które utrudniają dziecku wytyczenie osobistych granic. Czynniki chroniące Należy zachęcać dzieci do budowania osobistej przestrzeni, w której będą mogły rozwijać swoją tożsamość, autonomię i poczucie bezpieczeństwa. Taka osobista przestrzeń sprzyja wzrostowi samooceny. Aby nauczyć się wyznaczać granice, dziecko musi wiedzieć, że może powiedzieć „nie” w sytuacjach, w których odczuwa dyskomfort. Musimy jasno przedstawić dzieciom to prawo, aby zrozumiały, że słowo „nie” służące zachowaniu intymności i szacunku dla własnego ciała nigdy nie jest przejawem złego wychowania. Jeśli owe granice zostaną pogwałcone – albo dlatego, że dziecko nie umiało powiedzieć „nie”, albo dlatego, że jego „nie” zostało zignorowane – dziecko nie powinno czuć się winne. Nie jest za to odpowiedzialne.	
CELE	• Odróżnienie intymnych części ciała od pozostałych. • Rozpoznawanie różnych typów ekspresji uczuć i zachowań. • Zwiększenie świadomości prawa do decydowania, jakie rodzaje relacji chcemy tworzyć z innymi ludźmi.
MATERIAŁY	• Duży arkusz brystolu, czasopisma, nożyczki, klej
CZAS TRWANIA	• Około godziny
REALIZACJA	
Zadanie polega na stworzeniu dużego plakatu przy użyciu obrazków z czasopism. Plakat musi się składać z trzech części. Są to: 1) intymne części ciała, 2) publiczne (nieintymne) części ciała oraz 3) sposoby okazywania uczuć i sympatii. Dzieci przeglądają zdjęcia i obrazki w czasopismach, wycinają je, a następnie umieszczają w odpowiedniej części plakatu. Kiedy plakat jest gotowy, możesz porozmawiać z grupą o intymnych częściach ciała – tych, które zwykle są zakryte – o różnych sposobach okazywania uczuć, o tym, jak ważne jest decydowanie o własnym ciele, o prawie do niezgody na niechciany kontakt itp. Porozmawiaj z grupą o tym, jak ważne jest, aby poprosić o pomoc, gdy znajdziemy się w sytuacji, z którą trudno nam sobie poradzić. Poproś dzieci, aby wymieniły imię osoby, na którą mogą liczyć w potrzebie, i zachęć je do zastanowienia, w jakich sytuacjach ta osoba mogłaby im pomóc i jak mogą się z nią skontaktować.	

ĆWICZENIE	Odgrywanie ról
KLUCZOWE SŁOWA	Zaufanie, pewność
OBSZAR TEMATYCZNY	Relacje i sieć zaufanych osób
PODSTAWOWA WIEDZA	
Krzywdzenie wiąże się z takimi pojęciami, jak władza, prawa i zaufanie. Nie podoba nam się idea, że ktoś ma władzę nad dziećmi lub nastolatkami i może nad nimi dominować. Dzieci nie są za siebie w pełni odpowiedzialne, dlatego zapewniamy im ochronę oraz wzorce postępowania tak długo, jak pozostają zależne i bezbronne. Czuwamy nad nimi. Pytanie brzmi: czy używamy tej władzy właściwie? Czynnik ryzyka Pozostawienie dzieciom zbyt dużej swobody i obarczenie ich odpowiedzialnością, na którą nie są przygotowane. Czynnik chroniący Wyznaczenie granic, zapewnienie wzorców i opieki.	
CELE	- Rozpoznawanie przypadków naruszenia osobistej przestrzeni i zbudowanie strategii jej ochrony. - Rozpoznawanie sposobów działania sprawców wykorzystywania.
MATERIAŁY	Ubrania i rekwizyty (w razie potrzeby)
CZAS TRWANIA	Okolo półtorej godziny
REALIZACJA	
SCENKA 1: W pociągu Postaci Osoba 1: Człowiek, który wchodzi do przedziału i zakłóca spokój podróżnych – głośno żartuje, dotyka ich (ale nie okolic intymnych) i zagaduje. Każde dziecko powinno wcielić się w rolę, odgrywając osobę nachalną, która przeszkadza innym. Osoby 2, 3 i 4: Podróżni, którzy reagują na zachowanie osoby 1. Poproś czwórkę dzieci, aby odegrały zaimprovizowaną scenkę, podczas gdy reszta grupy obserwuje ją i analizuje. Publiczność musi być świadoma strategii podróżnych i potrafić je rozpoznać. Zachęć aktorów, aby wymyślili własne zakończenie. Kiedy widzowie analizują to, co zobaczyli, pomóż im dostrzec naruszenie przestrzeni osobistej i strategię jej obrony. W razie potrzeby możesz zaproponować inne strategie. Poproś aktorów, aby opowiedzieli o tym, co czuli. Zapytaj, czy kiedykolwiek doświadczyli podobnych sytuacji. SCENKA 2: W parku Postaci Osoba 1: Ktoś, kto zna osoby 2 i 3, spotyka je w parku i prosi o 5 złotych na zakup czegoś do jedzenia, biletu autobusowego itp. Sytuacja powtarza się w kolejnych tygodniach (nauczyciel może zatrzymać scenkę i powiedzieć: „Tydzień później”). Osoby 2 i 3: Dwaj koledzy (lub dwie koleżanki), którzy cicho rozmawiają. Osoba 1 – ktoś, kogo znają – podchodzi do nich i prosi o 5 złotych. Osoby 2 i 3 witają się z osobą 1 i reagują na jej prośbę w sposób, jaki uznają za stosowny. Poproś trójkę dzieci, aby odegrały tę zaimprovizowaną scenkę, podczas gdy reszta grupy obserwuje ją i analizuje. Powtórz tę sytuację kilka razy i zwróć uwagę na różne strategie, które można w niej wykorzystać. Po zakończeniu improwizacji porozmawiaj o niej z grupą. Spróbujcie znaleźć słowo opisujące osobę 1. Celem jest opisanie jej zachowania jako niewłaściwego (nadużycia) i przyjrzenie się, w jaki sposób wykorzystuje ona zaufanie innych dla własnej korzyści. W ten sposób podkreślamy ideę, że	

nawet ludzie, których znamy, mogą nadużyć naszego zaufania, i że mamy prawo powiedzieć „nie” w takiej sytuacji.

ĆWICZENIE	Pomyśl o tym
KLUCZOWE SŁOWA	Osoby zaufane
OBSZAR TEMATYCZNY	Relacje i sieć zaufanych osób
PODSTAWOWA WIEDZA	
Zbudowanie zaufania między dorosłym a dzieckiem zwiększa szanse na ujawnienie wykorzystywania. Zaufani dorośli są ludźmi, którzy zdaniem dziecka mogą mu pomóc. Czynnik ryzyka Granice osobistych relacji – zwłaszcza między dorosłymi a dziećmi – muszą być jasno wytyczone, aby uniknąć nadużyć zaufania. Czynniki chroniące Osoby pracujące z dziećmi powinny wiedzieć, jak reagować na ujawnienie wykorzystywania seksualnego. To ćwiczenie dostarcza dzieciom i pedagogom praktycznych wskazówek dotyczących tego, jak postępować w obliczu sytuacji krzywdzenia czy wykorzystywania.	
CELE	- Rozróżnianie działań, które ranią ciało lub uczucia. Rozpoznawanie osób godnych zaufania - Rozwianie obaw przed zwróceniem się do ludzi godnych zaufania i powiedzeniem im o doświadczeniach krzywdzenia
MATERIAŁY	Arkusze zasobów R1 i R2, ołówki, adresy i numer telefonu z NARZĘDZI
CZAS TRWANIA	Okolo półtorej godziny
REALIZACJA	
Wprowadź uczniów w tematykę sesji. Wyjaśnij, że będziecie rozmawiać o różnych sposobach, w jaki można zostać skrzywdzonym, i o tym, co można zrobić w takiej sytuacji. Zdefiniuj z grupą różne sposoby krzywdzenia (złego traktowania). Zapytaj dzieci o sposoby, w jakie ludzie ranią lub krzywdzą innych, i zapisz je na tablicy. Prawdopodobnie będą wśród nich takie pojęcia, jak bicie, popychanie, wyzywanie, krzyczenie, przemoc w szkole i cyberprzemoc. Podziel wszystkie formy krzywdzenia na dwie główne grupy: - działania, które ranią ciało: bicie, popychanie, szczypanie, wykorzystywanie seksualne... - działania, które ranią emocjonalnie: krzyki, wyzwiska, marginalizowanie, poniżanie, nieodzywanie się, zmuszanie do robienia rzeczy, przez które czujesz się źle... Wyjaśnij, że działania, które krzywdzą nasze ciało, ranią też nasze emocje. Sprawiają, że czujemy się smutni, zagrożeni, rozczłosczeni, odrzuceni... Zapytaj dzieci: - Czy ktoś kiedyś cię skrzywdził? Twoje ciało? Emocje? - Czy możemy krzywdzić samych siebie? W jaki sposób? - Czy ktoś z twojego otoczenia – kolega, ktoś z rodziny, nauczyciel – może cię skrzywdzić? Gdyby tak się stało, komu mógłbyś o tym powiedzieć? Następnie rozdaj dzieciom czyste kartki i poproś, aby każde z nich obrysowało swoją dłoń. Teraz poproś, aby każdy z uczniów pomyślał o pięciu zaufanych osobach i zapisał ich imiona na palcach ręki na kartce (po jednym na każdym palcu). Przypomnij dzieciom, że co najmniej cztery z tych osób muszą być dorosłymi (dzieciom często przychodzą do głowy wyłącznie rówieśnicy). Mogą to	

być krewni lub osoby spoza rodziny. Warto przypomnieć dzieciom o ludziach, którzy mieszkają lub pracują blisko ich domu i mogą im pomóc, jeśli rodzice ich nie słuchają albo są zbyt zajęci.

Możesz poprosić uczniów, aby napisali, co lubią w tych osobach i dlaczego im ufają. Kiedy wszystkie rysunki zostaną ukończone, zapytaj każde dziecko, kogo wybrało i dlaczego, zwracając przy tym uwagę na cechy, jakimi musi się odznaczać druga osoba, abyśmy mogli jej zaufać. Zazwyczaj padają odpowiedzi: musi mnie słuchać, musi wiedzieć, jak rozwiązać dany problem, nie może mnie karać, musi we mnie wierzyć, musi z łatwością zrozumieć, na czym polega problem. Kiedy owe kryteria będą już jasne, spróbujcie ustalić, jakie cechy osobowości powinna mieć taka osoba. Porozmawiaj z dziećmi o ludziach, którzy mogą im pomóc w potrzebie.

Możesz podkreślić, że szkoła również jest miejscem, w którym można spotkać godnych zaufania dorosłych mogących pomóc dzieciom w trudnych sytuacjach.

ĆWICZENIE	Komiks
KLUCZOWE SŁOWA	Granice przestrzeni osobistej
OBSZAR TEMATYCZNY	Wiedza na temat wykorzystywania seksualnego dzieci
PODSTAWOWA WIEDZA	
Dorośli nie tylko pomagają dzieciom – od chwili narodzin – dostrzegać możliwości ich ciała, lecz muszą je także nauczyć wyznaczania granic przestrzeni osobistej. Pocałunki, uściski i pieszczoty jako sposoby okazywania uczuć wymagają zgody dziecka. Musimy respektować prawo dzieci do tego, by nie czuły się do nich zmuszane wbrew swojej woli. Czynniki ryzyka Brak poczucia bezpieczeństwa, czułości i ochrony. Obojętność i zaniedbywanie przez dorosłych. Czynniki chroniące Uważność dorosłych w otoczeniu dziecka.	
CELE	• Rozpoznawanie przestrzeni osobistej – różnej u różnych ludzi • Nauczenie się zachowań pomocnych w wytyczaniu granic • Rozpoznawanie negatywnych emocji spowodowanych przez naruszenie przestrzeni osobistej
MATERIAŁY	• Arkusze papieru i ołówki
CZAS TRWANIA	• Około półtorej godziny
REALIZACJA	
Pracuj z chłopcami i dziewczętami nad ich strefą komfortu. Poproś, aby uczniowie ustawili się w dwóch rzędach, naprzeciw siebie, w odległości około 3 metrów. Poproś dzieci z jednego rzędu, aby ruszyły do przodu, podczas gdy drugi rząd stoi nieruchomo. Dzieci, które stoją bez ruchu, mają powiedzieć osobie naprzeciwko, aby się zatrzymała, gdy zaczną odczuwać dyskomfort. Kiedy wszyscy się zatrzymają, dzieci z rzędu, który się przemieszczał, zamienią się miejscami z sąsiadem po prawej stronie. Teraz to one będą stały nieruchomo i wyznaczały swoje granice. Następnie poproś uczniów, aby przeanalizowali, jak się czuli. Zapytaj: • Czy czułeś/czułaś się tak samo, kiedy staliście w odległości 3 metrów i wtedy, gdy dzieliło was tylko parę centymetrów? • Czy to ważne, czy osoba naprzeciw ciebie jest chłopcem czy dziewczyną? • Kiedy druga osoba zbliża się do ciebie, czy zauważasz, że wkracza w twoją przestrzeń osobistą? • Czy kiedykolwiek czułeś/czułaś się nieswojo, ponieważ ktoś podszedł za blisko?	

Zaproponuj, aby uczniowie stworzyli komiks w dwu- lub trzysobowych grupkach. Przeczytaj im dwa scenariusze. Omów je, a następnie poproś każdą grupkę, aby wybrała jeden scenariusz i przedstawiła go w postaci komiksu. Każda grupka musi zdecydować, jak zakończyć wybraną historię.

Rozdaj arkusze papieru.

Kiedy wszystkie grupki skończą, możesz połączyć komiksy w album albo przygotować z nich prezentację.

Scenariusz 1 — Karolina i Julka są przyjaciółkami. Wszystko robią razem. Karolina czuje się nieco przytłoczona, gdyż Julka nie pozwala jej bawić się z innymi dziećmi z klasy i złości się, kiedy Karolina odwiedza po szkole inne koleżanki. Po kilku takich sytuacjach Julka mówi jej, że nie wierzy, iż Karolina jest jej najlepszą przyjaciółką, i prosi ją, aby zrobiła coś na dowód ich przyjaźni: Karolina musi narysować na dłoni serce i napisać w środku ich inicjały, tak żeby wszyscy to widzieli. Musi użyć niezmywalnego pisaka i nie wolno jej usunąć rysunku przez cały tydzień. Jeśli go zmyje, będzie to znaczyło, że nie są przyjaciółkami.

Scenariusz 2 — Albert ma dosyć swojej najlepszej przyjaciółki, Basi, która zawsze rzuca się na niego, kiedy oglądają razem film na kanapie, i zaczyna bitwę na łaskotki albo buziaki. Albert lubi, kiedy Basia do niego przychodzi. Dziewczyna świetnie gra na PlayStation i jest bardzo zabawna, ale czasami bywa irytująca i ma zwyczaj nazywać go głupim przezwiskiem, które wymyśliła, kiedy byli mali: Słodziak.

Pozwól dzieciom obejrzeć wszystkie komiksy lub poproś każdą grupkę, aby przedstawiła swój komiks.

Aby zachęcić uczniów do refleksji, zapytaj:

- W tych historyjkach doszło do naruszenia granic osobistych. W jaki sposób? Jak się czują bohaterowie każdej z historyjek, kiedy ktoś wtargnął do ich przestrzeni osobistej?
- A gdyby osoby, które naruszyły ich przestrzeń osobistą, były dorosłymi, a nie dziećmi? Co należałoby zrobić w takim wypadku?

ĆWICZENIE	Definiowanie pojęć
KLUCZOWE SŁOWA	Krzywdzenie, wykorzystywanie
OBSZAR TEMATYCZNY	Wiedza na temat wykorzystywania seksualnego dzieci
PODSTAWOWA WIEDZA	
Niezwykle ważne, abyśmy uczyli dzieci rozpoznawać rozmaite rodzaje krzywdzenia i właściwie reagować na takie sytuacje (dotyczące samych dzieci lub innych ludzi).	
Czynniki ryzyka Nieznajomość form krzywdzenia dzieci utrudnia ich wykrywanie. Jeśli nie potrafimy rozpoznawać i wykrywać danego problemu, bardzo trudno będzie go rozwiązać.	
Czynniki chroniące Znajomość rodzajów krzywdzenia i zbudowanie sieci zaufanych osób chronią dzieci przed potencjalnym krzywdzeniem. Ludzie, którzy pracują z dziećmi, powinni dysponować narzędziami pomocnymi w radzeniu sobie z krzywdzeniem i rozwijać osobiste kompetencje w tej dziedzinie.	
CELE	Zdefiniowanie różnych rodzajów krzywdzenia i kluczowych pojęć związanych z krzywdzeniem. Podanie przykładów sytuacji związanych z krzywdzeniem.

	Oddanie głosu chłopcom i dziewczętom, którzy mają potrzebę opowiedzenia o sytuacji, która ich niepokoi; możliwość porozmawiania z całą grupą.
MATERIAŁY	Karty z pojęciami związanymi z krzywdzeniem.
CZAS TRWANIA	Około godziny.
REALIZACJA	
Pokaż grupie karty z różnymi pojęciami. Poproś chłopców i dziewczęta, aby spróbowali je zdefiniować. Następnie przedstaw trzy przykłady każdego z tych pojęć. • Przemoc fizyczna • Przemoc emocjonalna • Przemoc werbalna • Wykorzystywanie seksualne • Przemoc społeczno-ekonomiczna • Przemoc wobec kobiet • Przemoc rówieśnicza w szkole Wyjaśnij, że czasami krzywdzimy samych siebie – np. kiedy dokonujemy samookaleczeń, używamy środków odurzających lub podejmujemy zbyt wysokie ryzyko. Trzeba również podkreślić, że w wypadku wykorzystywania seksualnego dzieci sprawcami często bywają osoby z kręgu osób zaufanych (np. członkowie rodziny, znajomi, nauczyciele), a nie nieznajomi. Wykorzystanie seksualne przez osobę najbliższą dziecku może powodować silniejsze oraz utrzymujące się również w dorosłości, poczucie stygmatyzacji, bezsilności i izolacji. Telefony komórkowe, internet i nowe technologie to kanały często wykorzystywane przez sprawców. Porozmawiaj o tym z dziećmi i poproś, aby opowiedziały o znanych sobie sytuacjach. Wykorzystywanie seksualne dzieci jest problemem, który często pozostaje niezauważony. Statystyki pokazują, że 20% dzieci doświadcza krzywdzenia, z czego często nikt nie zdaje sobie sprawy. W takich wypadkach problem polega na tym, że dochodzi do nadużycia zaufania i władzy przez dorosłego, który wykorzystuje niewinność dzieci. Pokaż grupie ostatnie karty i na zakończenie wyjaśnij następujące pojęcia: dziecięca niewinność, nadużycie zaufania, intymność ciała, nadużycie władzy.	

Tekst publikacji jest dostępny na licencji Creative Commons: **Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe**. Tekst licencji dostępny jest na stronie: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Autorzy: Organizacje partnerskie projektu "BREAKING THE SILENCE TOGETHER. Academic success for all by tackling child sexual abuse in primary schools of Europe", realizowanego w latach 2016 – 2018 w ramach programu Erasmus+

Numer projektu: 2016-1-ES01-KA201-025370

Projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej. Opracowane materiały odzwierciedlają jedynie stanowisko jego autorów. Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za ich zawartość merytoryczną.